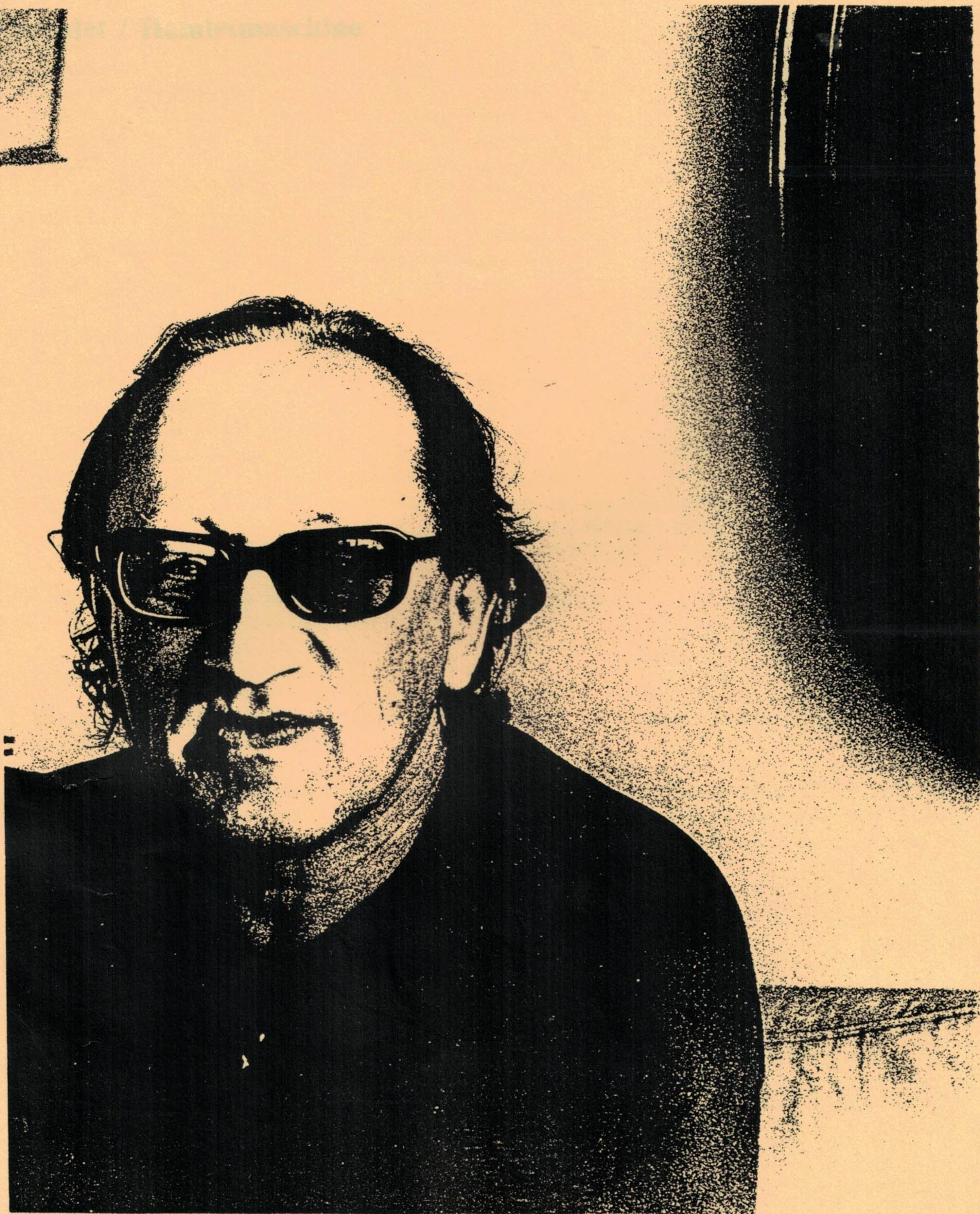

hollandfestival

HEINER MÜLLER

Hamlet / Hamletmaschine

HEINER MÜLLER

Hamlet / Hamletmaschine

HAMLET/MASCHINE

Shakespeare/Müller

HEINER MÜLLER

HAMLET

Hamlet / Hamletmaschine

Hamlet	Ulrich Müller
Claudius	Jörg Gadahn
Geest van Hamlets vader	Stephan Suchle
Sten	Klaus Pionke
Sten	Tom Portmann
Gertrud	Dagmar Manzel
Polonius, 2e clown	Dieter Möhring
Laertes	Michael Kieß
Ophelia	Margareta Brück
Horatio	Jörg-Michael Koerbl
Rosencrantz	Frank Lischke
Guikdenstern	Thomas Neumann
Valdemar, gezam.	Erhard Mager
Cornelius	Diemar Sommer
Marcellus, acteur	Karl Kraushaar
Bernardo, antwoorder, heer, priester	Horst Weishauer
Francisco, Reynaldo, Lord	Manfred Möck
1e acteur, 1e clown, Ose	Klaus Pionke
Actrice	Margareta Tiedt
Lords	Christian Dommier, Ralph Gerstenberg, Norbert Hübner, Reinhard Hinz, Thomas Link, Rolf Teubner

Duits van Heiner Müller met medewerking van Matthias Langhoff

HAMLETMASCHINE

Margit Bendokat, Barbel Bollé, Margareta Brück, Dagmar Manzel, Margareta Tiedt, Jörg Gadahn, Jörg-Michael Koerbl, Ulrich Müller, Stephan Suchle

In deze productie zijn teksten gecomponeerd van Zdzisław Herbert ('Polenone' Kluge) en William Shakespeare (uit 'As you like it') en worden muziekfragmenten ten gehore gebracht van Einstürzende Neubauten, Wolfgang Amadeus Mozart, Astor Piazzola, Arnold Schönberg, The Stranglers en Johann Strauss.

Regie	Heiner Müller
Dramaturgie	Alexander Weigel
Licht	Hilmar Kopp
Costumes	Erich Wender
	Christiane Strunberg
	Wolfgang Uhl

Deutsches Theater

Oost-Berlijn

24 juni 1990

13.00 - 21.00 (inclusief pauzes)

Holland Festival in samenwerking met International Theatre en Film Books (Leidseplein 26, Amsterdam)

HAMLET/MASCHINE

Shakespeare/Müller

HAMLET

Hamlet	Ulrich Mühe
Claudius	Jörg Gudzuhn
Geest van Hamlets vader	Stephan Suschke
Stem	Klaus Piontek
Stem	Tom Porteous
Gertrud	Dagmar Manzel
Polonius, 2e clown	Dieter Montag
Laertes	Michael Kind
Ophelia	Margarita Broich
Horatio	Jörg-Michael Koerbl
Rosencrantz	Frank Lienert
Guildestern	Thomas Neumann
Valtemand, gezant	Erhard Marggraf
Cornelius	Dietmar Sommer
Marcellus, acteur	Karl Kranzkowski
Bernardo, aanvoerder, heer, priester	Horst Weinheimer
Francisco, Reynaldo, Lord	Manfred Möck
1e acteur, 1e clown, Osric	Klaus Piontek
Actrice	Margarete Taudte
Lords	Christian Drommer, Ralph Gerstenberg, Nordbert Helmholz, Reinhard Hinz, Thomas Link Rolf Teubner

Duits van Heiner Müller met medewerking van Matthias Langhoff

HAMLET/MASCHINE

Margit Bendokat, Bärbel Bolle, Margarita Broich, Dagmar Manzel, Margarete Taudte, Jörg Gudzuhn, Jörg-Michael Koerbl, Ulrich Mühe, Stephan Suschke

In deze encensering zijn teksten toegevoegd van Zbigniew Herbert (Fortinbras' Klage) en William Shakespeare (uit 'As you like it') en worden muziekfragmenten ten gehore gebracht van Einstürzende Neubauten, Wolfgang Amadeus Mozart, Astor Piazzola, Arnold Schönberg, The Stranglers en Johann Strauss.

Regie	Heiner Müller
Dramaturgie	Alexander Weigel
Licht	Hilmar Koppe
Toneelbeeld	Erich Wonder
Kostuums	Christine Stromberg
Grime	Wolfgang Utzt

HEINER MÜLLER

1929

Op 9 januari wordt Heiner geboren in Eppendorf/Saksen. Zijn vader, Kurt, komt oorspronkelijk uit Bräunsdorf, uit een gezin van acht kinderen; hij is de één na oudste. Zijn moeder, Ella (1905), komt uit een gezin van tien kinderen, twee stierven er jong. Na het huwelijk woont het echtpaar in het huis van de ouders van zijn moeder. De Müllers hebben daar een woonkamer en een slaapkamer.

Het was eigenlijk de ergste winter die er ooit geweest is. De sneeuw, die kraakte alleen maar... Moeder heeft gestookt. Al vroeg de kachel aanmaken, dan de hele dag stoken en ook de hele nacht. Zo'n verschrikkelijke kou. En Heiner wilde maar niet komen. Het begon al 's ochtends vroeg om acht uur tot 's avonds negen. Nog steeds maar niet, die wilde niet geboren worden. En ik heb zitten jammeren en jammeren, ach, hij wou niet en ik wou dood. De min heeft tegen mij aangeschreeuwd, dat ik me moest schamen en blij moest zijn dat ik een kind kreeg. Toen heb ik me geschaamd, maar hij wou niet en dan die pijn en godweetwat. En toen, om 10 uur 's avonds, negeneneenhalf pond. Mijn hemel! Ik was toch zo klein en tenger!

Hij was blond, een blond kindje. Heel teer, heel zacht vooral. Dat is -ie altijd gebleven, zijn hele jeugd.

Uit: *Herinneringen van moeder* (1988)

Katzenstein wordt in de oorlog door de SS doodgeslagen als hij tijdens een transport een andere Joodse vrouw helpt bij de geboorte van haar kind; ook het pasgeboren kind wordt vermoord. Tot de geboorte van Heiner werkt de moeder in een naaiatelier in Limbach-Oberfrohna in de buurt van Bräunsdorf. Zijn vader wil dat zij zich vanaf de geboorte met de opvoeding van het kind bezighoudt. De eerste vijf jaar blijft het gezin in Eppendorf wonen.

1933

Op 30 januari benoemt president Hindenburg Hitler tot Rijkskanselier. Een jaar later wordt hij ook president. Hij voegt de beide functies samen en laat zich "Führer" noemen. Eppendorf is tot 1933 altijd een links bolwerk geweest. Dit was vooral te danken aan het bloeiende verenigingsleven en het verhoudingsgewijs grote aantal arbeiders. Na de machts-overname gaat het snel bergafwaarts en de meerderheid van de bevolking sluit zich bij de Nationaalsocialisten aan. Heiner's vader is ambtenaar op het stadhuis; hij is de enige sociaaldemocraat temidden van Nationaalsocialisten. Hij onderhoudt contacten met een ondergrondse communistische beweging, die over wapens beschikt. Op 31 januari wordt de vader in het holst van de nacht door de SA gearresteerd. Op Heiner maakt het voorval een diepe indruk. Voor hem is het feit dat hij zich slapende hield zijn eerste vorm van verraad:

... Ik werd wakker, de hemel voor het raam zwart, lawaai van stemmen en voetstappen. In de kamer ernaast werden boeken op de grond gegooid. Ik hoorde de stem van mijn vader, hoger dan de vreemde stemmen. Ik stond op en liep naar de deur. Door de spleet van de deur zag ik, hoe een man mijn vader in het gezicht sloeg. Rillend, de deken opgetrokken tot aan mijn kin, lag ik in bed, toen de deur van mijn kamer openging. Mijn vader stond in de deuropening, achter hem de vreemden, groot, met bruine uniformen aan. Ze waren met z'n drieën. Eentje hield met zijn hand de deur open. Mijn vader stond met zijn rug naar het licht, ik kon zijn gezicht niet zien. Ik hoorde hem zachtjes mijn naam roepen. Ik antwoordde niet en lag heel stilletjes. Toen zei mijn vader: hij slaapt. De deur werd dichtgedaan. Ik hoorde hoe ze hem meenamen, toen de korte passen van mijn moeder, die alleen terugkwam.

Uit: *De vader* (1958)

Heiners moeder kan door de gevangenschap van haar man geen werk krijgen; Heiner gaat iedere middag uit eten bij een vroegere partijgenoot van zijn vader. De moeder werkt bij een boer op het land en wordt karig in natura betaald. Na verloop van tijd ontvangt zij stiekem financiële steun van de ambtenarenbond. Pas maanden later komt zijn moeder erachter dat Kurt in een concentratiekamp zit; nog een paar maanden verstrijken voordat zij toestemming krijgt hem op te zoeken. Heiner gaat mee, het bezoeken duurt twintig minuten. Eind 1934 wordt hij vrijgelaten; het gezin wordt gedwongen Eppendorf te verlaten.

1935

Heiners vader kan nog steeds niet bij het gezin terugkeren, want na zijn vrijlating moet hij eerst dwangarbeid verrichten. Het gezin vestigt zich in het huis van Kurts ouders in Bräunsdorf. Er heerst een vijandig klimaat; drie broers en twee zussen zijn orthodoxe partijleden, Kurts moeder zit in de vrouwenbond en ook Kurts vader is partijlid. Alleen één zus en een doofstomme broer zijn niet bij de partij aangesloten. De moeder is weer gedwongen te gaan werken in het naaiatelier in Limbach-Oberfrohna. Als Heiners vader uit de dwangarbeid ontslagen wordt, vindt het gezin een woning bij een van zijn vroegere schoolvrienden. Heiner gaat in Bräunsdorf naar de lagere school.

1936

Heiner maakt een opstel voor school, zijn vader helpt hem en schrijft "dat het een goede zaak is, dat de Führer de autobanen bouwt, omdat mijn werkloze vader daar dan aan de slag kan gaan" (Uit een interview met Sylvère Lotringer, 1982). Heiner krijgt een prijs voor het opstel, zijn vader werkt bij de autobaan. Reeds gedurende deze tijd is Heiner er rotsvast van overtuigd dat hij later schrijver zal worden. Hij ziet dit opstel dan ook als zijn eerste tekst. Het gegeven verwerkt hij in *De vader* in 1958.

1937/1938

Als het werk bij de autobaan afloopt, solliciteert Heiners vader bij het Algemeen Ziekenfonds in Waren-Müritz. Naast het kantoor van het ziekenfonds huurt hij een kamer en een zolderkamer:

Verhuizen (...) ik verwonder me d'r nog over, maar we zijn heelhuids aangekomen. We zijn over Berlijn gegaan, daar moesten we overstappen. Dat was toen nog niet zo makkelijk. 's Ochtends in alle vroegte toen het nog donker was op weg en 's avonds aangekomen in Berlijn... Toen had je nog van die slaapplekken van het welzijnswerk van de spoorwegen en daar zijn we gebleven. Heiner was voordien ook nog nooit onderweg geweest, maar nu ging -ie dan naar z'n pappa toe.

Uit: *Herinneringen van moeder* (1988)

1939

Op 1 september vallen de Duitse troepen Polen binnen; de Tweede Wereldoorlog is begonnen.

1941

Wolfgang, het tweede kind, geboren. Heiner gaat naar het Groothertoglijk Gymnasium in Mecklenburg. Hij blijkt een van de beste leerlingen te zijn en ligt altijd voor op de anderen. Zijn vader zoekt de boeken voor hem uit.

Drie broers van Heiners vader nemen deel aan de inval in Rusland; zij sneuvelen alle drie aan de Wolga waar de Duitse opmars tot staan wordt gebracht. Heiners vader veroordeelt de inval openlijk en beweert dat Duitsland daardoor de oorlog zal verliezen. Dat komt hem prompt weer op acht weken gevangenschap te staan. Daarna wordt hij opgeroepen. Samen met een collega van het Ziekenfonds wordt hij op strafexpeditie gestuurd naar Frankrijk.

1942

In '41 of '42 verhuist het gezin naar een eigen woning in Mecklenburg. De moeder vertelt over die tijd, waarin iedereen elkaar verklikt:

... Toen is de groepsleider een keertje bij mij langsgeweest en hij vroeg me waarom Heiner geen krantjes rondbrengt. Toen zei ik: Dat zal ik u eens vertellen, want ik doe precies waar ik zin in heb. Het is mijn kind en ik heb d'r over te beslissen of -ie dat doet of niet. Toen keek -ie zo om zich heen en zei: Zo, u heeft hier niet eens een portret van de Führer hangen. En waarom zou dat moeten, zei ik, dat laat u toch koud, wat gaat u dat aan? Dat hoort nou eenmaal in een Duits gezin, zei hij. Ja, dat spijt mij dan ontzettend, ik heb geen portret van de Führer en ik hang d'r ook geen op. Ik heb er slechte ervaringen mee opgedaan, zei ik en nu is het afgelopen. Ik heb geen Hitler hier in mijn huis, heb ik nog gezegd. En ik heb ook nooit Heil Hitler gezegd. Toen groette iedereen met Heil Hitler, ik heb dat nooit gedaan. Als ik dan soms naar een instantie toe moest of naar het Ziekenfonds, dan ben ik altijd zo vroeg mogelijk gegaan, omdat - zo dacht ik - ik dan Goeiemorgen kon zeggen. Ze gaapten me dan aan, maar ze zeiden niets...

Uit: *Herinneringen van moeder* (1988)

Heiner leest voor de eerste maal *Hamlet*; hij heeft het geleend uit de schoolbibliotheek. Later spreekt hij over louter 'vermoedens' i.p.v. 'begrip' bij het lezen van de tekst.

1944/45

Op het einde van '44 worden alle zestienjarige jongens opgeroepen aan de oorlog deel te nemen; ook Heiner, die dan nog net vijftien is. Die 'deelname' bestond erin dat de jongens pantservuisten meekregen, waarmee ze de Russische tanks behoorden aan te vallen.

... Vanaf hun zestiende. Je kunt wel stellen dat de meesten helemaal niet in de gaten hadden wat er loos was. Ze deden mee, tuurlijk, en ze waren er trots op dat ze nu de oorlog in gingen. Heiner was stil en heeft niet veel gezegd. Ik kon toch ook niets zeggen. Toen zijn ze allemaal opgemarcheerd. Ik weet niet waar naar toe, hoe of die plaats heette. Toen kreeg ook niemand meer te horen waar ze naar toe gingen. Ik was toen alleen met mijn Wolfgang, alleen in een vreemd land. Mecklenburg was vreemd voor mij.

Uit: *Herinneringen van moeder* (1988)

Heiner zelf geeft (gewoontegetrouw) een veel vrolijker kijk op de gebeurtenissen:

Er bestond een complete - zoals dat heette - Weerwolfopleiding. Ik ben dat echter allemaal vergeten, dat is jammer. Het is soms heel belangrijk dat je je zulk soort dingen herinnert. En daarna kwam de oproep voor de Rijkswerkverschaffing. En dat was toen natuurlijk een militaire eenheid, op het einde van '44. Ik had in zoverre geluk bij de keuring, (...) dat het bijvoorbeeld helemaal niet opviel dat ik niets meer op de muur kon onderscheiden of wat er op het bord stond. Dat speelde überhaupt geen rol meer. Ik was extreem bijziende, maar droeg geen bril. (...) Wij hadden een heel eerlijk figuur die ons instrueerde. Hij was Nationaalsocialist, maar heel integer. Die waren d'r ook. En hij had ons ingedeeld in mannen en idioten en wel naar het resultaat bij het schieten. Ik heb dus maar een beetje in het wilde weg geschoten. Wat ik nog kon zien was ergens een witte vlek met een zwarte punt of godweetwat. En je moest ook aangeven hoe je van je doel was afgeweken. Ik kon ook die vizierinrichting niet zien zonder bril. Daardoor had ik de verschrikkelijkste resultaten van iedereen en daarmee was ik idioot. En die instructeur had een voortreffelijke gave, namelijk dat hij de idioten volledig met rust liet. En de mannen heeft -ie als honden afgebeeld, tenminste die met de goede schietresultaten. Daardoor had ik een relatief aangenaam leventje. Maar er gebeurde ook iets heel raars. Onze officieren wilden persé door de Amerikanen gevangen genomen worden en niet door de Russen, begrijpelijkerwijs. Daarom werd er vanaf de Oostzeekust opgemarcheerd in zuidwestelijke richting, dus in de richting van Schwerin, waar men de Amerikanen verwachtte. (...) We hadden twee keer iets wat vijandelijk contact heette, maar het waren eerder van die wanhoopspogingen. Er reden ergens tanks voorbij en we schoten maar lukraak, er werd teruggeschoten of er werden luchtaanvallen uitgevoerd. En onze opleiding was simpelweg te kort geweest om bang te zijn. Of we hadden niet genoeg ervaring om bang te zijn. (...) We marcheerden door een dorp en toen hielden we rust. De huizen waren verlaten en wij mochten naar binnen om water te halen. Er was ook een huis met een reusachtige bibliotheek. (...) Het huis was verlaten. Ik heb toen een paar

dundrukuitgaven gestolen, volkomen zinloos, Kant en Schopenhauer. Een paar daarvan heb ik nog. En toen marcheerden we verder. Plotseling kwam die instructeur. Hij was zo ongeveer midden twintig. En hij liep huilend langs de colonne. Voor was er een motorordonnans aan komen zetten die even stopte en toen weer verder reed. Een motorrijder in Wehrmachtuniform. En die ene marcheerde huilend langs de colonne en hij zei maar: De Führer is gevallen. Dat zal ik niet vergeten. Ik heb hem weer ontmoet toen onze eenheid was ontbonden. Ik was toen een dag of twee, drie Amerikaans krijgsgevangene. (...) Ik kwam hem weer tegen toen ik zo door Schwerin liep, dat toen nog Amerikaans was. En hij had met andere officieren opdracht gekregen om de straat te vegen. (...) En ik groette hem joviaal en hij groette terug en zei dat -ie er al over had nagedacht of hij niet de idioot was geweest. (...) En ik ben hem dankbaar voor zijn maatstaven bij de opleiding van mannen en idioten.

Uit: MANNEN + IDIOTEN, Heiner Müller in gesprek met Walter Höllerer (1987)

Hij ontsnapt uit die korte krijgsgevangenschap door zijn vleesrantsoen te ruilen voor burgerkleden: "Ik trok die aan en liep naar de poort. Daar praatte ik wat met de Amerikaan die op wacht stond, en hij liet mij foto's zien van zijn familie en kinderen. Ik bleef zo een poosje met hem praten. Al gauw stond ik aan de andere kant van de poort. Ik schudde hem de hand en liep weg. Daarmee was de oorlog voor mij voorbij." (Uit een interview met Sylvère Lotringer, 1982) Mecklenburg is intussen bevrijd door de Russen. De angst voor de Russen is diepgeworteld bij de lokale bevolking. Zij keren iedere keer weer terug in het stadje, slaan aan het plunderen en verkrachten de vrouwen. Ook de woning van het gezin Müller wordt leeggehaald. Heiners moeder is samen met Wolfgang tijdelijk ondergedoken in Waren-Müritz; de buurvrouw van de Serviër, waar zij onderdak heeft gevonden, hangt zich samen met haar dochter aan de trapeuning op, louter uit angst voor de Russen.

Heiner zwerft na zijn krijgsgevangenschap dagenlang over de velden terug naar huis in gezelschap van een zestienjarige jongen met een kippegezicht. (Hetgeen hij in 1975 verwerkt in *Overlijdensbericht*). De jongen bleef maar aan Heiner hangen, hetgeen hij verschrikkelijk vond: "... toen Heiner kwam, zei -ie, dat -ie almaar bang was geweest dat als -ie thuis zou komen er niemand meer zou zijn. Hij heeft überhaupt niet veel verteld. Hij heeft alleen verteld dat -ie maar één ding had meegemaakt. Eentje kon niet meer en...: Ik kon hem ook niet verder meeslepen, ik had ook geen kracht meer en ik moest hem laten liggen en ik ben doorgelopen. Precies weet ik het ook niet meer." (Uit: *Herinneringen van moeder*, 1988)

Het gezin is inmiddels sterk verarmd en de terugkeer na een paar maanden van Heiners vader is een grote opluchting. Door zijn jarenlange afwezigheid is Wolfgang erg aan zijn oudere broer gaan hangen, met als gevolg dat hij van zijn vader vervreemd is. Tot verdriet van moeder stort Heiners vader zich meteen weer in de politiek en hij neemt Heiner vaak mee naar de avondlijke vergaderingen in het gemeentehuis.

Na de bevrijding blijft het gymnasium een jaar lang gesloten. Mecklenburg ligt in de Sovjetische bezettingszone en vanaf het allereerste begin wordt de planeconomie op alle niveaus ingevoerd. Heiner krijgt de keuze te gaan werken in een ijzerertsmin of in de Openbare Bibliotheek. Hij kiest voor het laatste. Onder leiding van zijn chef weet Heiner de theorieën van de planeconomie goed in praktijk om te zetten. Het loon van de chef zal namelijk hoger zijn naarmate er meer socialistische literatuur wordt uitgeleend. De meeste klanten zijn echter oude vrouwen die streekromans willen lezen; zij kunnen alléén een streekroman lenen als zij daarnaast ook een socialistisch boek meenemen. Heiners taak is het om de namen van de auteurs van streekromans weer van de uitleenlijsten weg te stufen.

1946

Als gevolg van jarenlange verzwakking door het weinige eten krijgt de moeder typhus. Haar man weigert haar op last van de dokter het huis uit te doen. Zij gaat in quarantaine in de kinderkamer: "... En zij hebben mij dan zo steeds een stuk brood gegeven, maar wel zo dat ik met niemand in contact kwam. De deur opengedaan en daarnaast stond dan zo'n krukje en ze hebben het er gewoon op gelegd. We konden wel met elkaar praten. We konden elkaar immers door de deur heen verstaan. Soms kon ik dan ook niet praten omdat ik zo'n koorts had. (...) Ik heb in mijn bed gelegen en gezweet en gezweet. De matras, het bed, alles was drijfnat. Godzijdank, zei mijn man,

nu heb je misschien alles eruit gezweet en dat kan ons misschien redden. En na verloop van tijd kwam ik er toen weer bovenop." (Uit: *Herinneringen van moeder*, 1988)

De school gaat weer open; Heiner blijft echter ook in de bibliotheek werken. Wederom is hij ver op de anderen vooruit. Altijd zit hij met zijn neus in de boeken, die hij hetzij van zijn vader krijgt hetzij uit de bibliotheek leent. 's Avonds zit de moeder altijd met Wolfgang alleen: haar man heeft tot laat in de avond zijn vergaderingen en Heiner is de hort op, achter de meisjes aan. Een Russische officier probeert haar ertoe te bewegen met hem mee terug te gaan naar Rusland. Berustend zegt zij erover: *"Hij zei tegen Wolfgang: Dan kan je (daar) altijd paardrijden. Wolfgang kende toch zijn eigen pappa helemaal niet meer. Tja..."* (Uit: *Herinneringen van moeder*, 1988)

Uit de periode van vlak na de oorlog stamt Heiners vaak geuite genoeg in het destructieve. De last van de oorlog die van hem afviel in combinatie met de kapotte wereld om hem heen was *"...een grote belevenis. Na de zeer restrictieve kinderjaren en (mijn) jeugd dat prachtige gevoel van 'swinging country'. Alles is kapot, niets functioneert er meer. Dat was mijn mooiste tijd. Nooit zal ik de dansavonden vergeten in het provinciestadje Mecklenburg. Vóór stond er niets meer overeind en achter ook niets. Op dat moment schiep dat een ongelooflijke ruimte en ook een lichtheid."* (Uit een interview met Horst Laube, 1980)

1947

De vroegere sociaaldemocratische kameraden van Heiners vader vragen hem burgemeester te worden in een klein provinciestadje in Saksen, Frankenberg, niet ver van Eppendorf. Hij ziet het als zijn patriottische plicht om aan dat verzoek te voldoen en reist vrijwel onmiddellijk af. Het gezin volgt hem kort daarop en verhuist van het ene naar het andere huis in Frankenberg totdat er een riante villa voor de burgemeester met zijn gezin wordt gevonden. Een industrieel, die de bovenste verdiepingen bewoont, wordt er uitgegooid en het gezin Müller trekt er in; op de begane grond huist de plaatselijke politie...

Heiner sluit zijn middelbare schooltijd zonder problemen af in Frankenberg. Op school leert hij een meisje kennen wiens vader niet uit de oorlog is teruggekeerd; zij woont nu samen met haar moeder en twee zussen. Na zijn eindexamen krijgt hij een baantje in de Openbare Bibliotheek.

Zijn vader heeft al gauw problemen met de Russen die in Frankenberg gelegerd zijn en die de dagelijkse gang van zaken proberen te bepalen. Hij bemiddelt tussen hen en de boeren uit de omgeving, die gedwongen worden de volledige opbrengst van hun land af te staan, terwijl zij liever zwart proberen te verkopen, om zo tenminste iets aan inkomen te verwerven.

1948

Heiners vriendin vertrekt naar een andere stad in Saksen, waar zij een verpleegstersopleiding gaat volgen. In de vakanties blijven zij elkaar opzoeken.

Blokkade van West Berlijn door de Sovjets. Een luchtbrug van vracht- en legervliegtuigen voorziet de stad één jaar lang van voedsel. Bertolt Brecht keert terug uit zijn ballingschap naar de Sovjetische bezettingszone.

1949/50

In maart 1949 wordt Heiner lid van een culturele kring, opgericht door de Freie Deutschen Jugend in Radebeul bij Dresden. Hij is een van de jongsten van het grote gezelschap. Bekende mensen als Anna Seghers, Ludwig Renn en Ludwig Turek zijn gastsprekers. Inschrijving voor de cursus vindt plaats na inlevering van een manuscript, dat aan ballotage onderhevig is. Later bekend geworden DDR-schrijvers als Wolfgang Kohlhaase, Hansgeorg Stengel en Helmut Hauptmann nemen deel; daarnaast ook de latere historicus Olaf Badstübner, literatuurwetenschappers als Günter Albrecht en Hans Richter en ook de regisseur Hans-Dieter Mäde die tien jaar later als een van de eersten *Der Lohndrucker* en *Der Korrektur* encenseerde. De deelnemers herinneren zich Heiners niet aflatende gewoonte om iedereen elke morgen te vragen naar de dromen van afgelopen nacht.

Na een eerste bezoek in 1949 aan het kapotte Berlijn schrijft Heiner een korte tekst, die ook als eerste tekst bewaard is gebleven. In 1982 verwerkt hij deze in *Verkommerde oever Medeamateriaal Landschap met Argonauten*:

Ze hangen in de coupés gezichten als kranten en kwijl
Staren eenieder in het kruis een naakt lid op gelakt
Vlees 'n Gootsteen die drie weklonen kost Tot de lak
Barst Hun vrouwen houden het eten warm hangen het beddegoed
uit het raam borstelen
Het braaksel uit het zondagspak Afvoerpijpen
Die kinderen met vrachten uitstoten tegen de opmars der wormen
Jenever is goedkoop
De kinderen pissen in de lege flessen
Droom van een monsterlijke
Bijslaap in Chicago
Vrouwen onder het bloed
In de lijkenhuizen
De doden staren niet uit het raam
Ze bonzen niet op het toilet
Dat zijn zij aarde bescheten door de overlevenden

Walter Ulbricht wordt de eerste patijssecretaris van de Arbeiders- en Boerenstaat, de Deutsche Demokratische Republik; de deling van de beide Duitslanden is een politiek feit.

Na een volksstemming (waarschijnlijk over de landhervorming die de overdracht moest regelen van privé naar collectief eigendom) die voor de stalinistische vertegenwoordigers niet goed is uitgevallen, wordt Heiners vader door een Russische officier op het matje geroepen. Hij voelt zich politiek steeds meer in het nauw gedreven en besluit er de brui aan te geven. Hij vertrekt in het holst van de nacht samen met zijn vrouw naar Karl-Marxstadt (Chemnitz), waar zij hem op de trein zet naar Berlijn. De moeder keert terug naar Mecklenburg. Vrijwel onmiddellijk na haar terugkomst volgt er een huiszoeking en de eerste geschriften van Heiner worden o.a. in beslag genomen (de perikelen van de plattelandspolitiek worden door Heiner verwerkt in *Die Umsiedlerin oder Das Leben auf dem Lande*, 1956-61).

Heiner schrijft zijn eerste gedichten *Philoktetes* 1950, *Bericht vom Anfang* en het eerste prozawerk *Over mijn grootvader*.

1951/52

De vader verblijft geruime tijd in Berlijn zonder dat het gezin precies weet waar. Via een telegram ("*Kind gezond, moeder gezond*") aan de bakker - de enige die de moeder in vertrouwen heeft genomen - komt het gezin te weten dat hij daadwerkelijk in Berlijn zit. Later krijgt de moeder via hetzelfde kanaal te horen dat hij in een vluchtelingenkamp in de Amerikaanse sector is ondergebracht. Hier wordt hij door de geallieerden dagenlang verhoord. Men wil hem niet als politiek vluchteling erkennen omdat hij in de DDR vertegenwoordiger is geweest van de sociaaldemocratische partij. In oktober 1951 wordt hij overgebracht naar een ziekenhuis in Charlottenburg; hier houdt men hem in quarantaine omdat men vermoedt dat hij typhus heeft. Samen met een schoolvriend zoekt Heiner hem daar op.

Zijn moeder vertrekt met Wolfgang naar haar schoonouders in Bräunschweig, waar zij weer met de nek wordt aangekeken. Zij forceert een ruzie met haar schoonmoeder om Saksen definitief de rug toe te kunnen keren. Via Karl-Marxstadt belandt zij in Thüringen, vanwaar zij, samen met Wolfgang, op een nacht over de grens wordt gebracht. In mei 1952 komt zij aan in Reutlingen (Baden), waar het gezin eindelijk herenigd kan worden. Kurt krijgt er een baan bij de Sociale Dienst en met Kerstmis krijgen ze een kleine woning in een wijk waar vluchtelingen gehuisvest worden. Het paradoxale van het leven van Heiners vader is, dat hij in dat kleine provinciestedje de pensioenen moet regelen van de weduwen van voormalige nazi's. Hij sterft in 1976. Ella Müller verhuist een aantal jaren later ('83) naar Schöneiche, Berlin/DDR waar zij tot op heden woont. Heiner heeft nog regelmatig contact met haar en zij geeft altijd acte-de-présence op zijn premieres in Oost-Berlijn.

De levensloop is snel verteld / het zijn sowieso nietszeggende dingen. / Eens in stille eeuwigheid verloren sliep ik / en aan niets ontbrak het mij / totdat ik werd geboren. / Met een licht bundeltje op een zwakke rug / ben ik vooruit gestruikeld / soms recht soms krom / Tenslotte moest ik ook op adem komen / en keek eens om mij heen rondom / Ik zag dat ik in een kring gelopen was / en dat ik weer stond daar op die oude plek / En voor mij uit wuift lang en wijd / zoals vroeger eens de eeuwigheid.

Ella Müller in: *Explosion of a memory* (1988)

Nadat het gezin is vertrokken blijft Heiner eerst alleen in Frankenberg. Daarna voegt hij zich bij zijn vriendin die al geruime tijd zwanger van hem is. Het is haar plan om zich na de bevalling in Berlijn te vestigen en daar in een ziekenhuis te gaan werken. Heiner gaat met haar mee. Hij volgt niet zijn vader naar West Berlijn, hij identificeert zich meer met Oost Berlijn en met het Russische systeem.

In Berlijn heeft hij wisselende baantjes en opdrachten waar hij redelijk van kan rondkomen. Voor het Aufbau Verlag en diverse kranten schrijft hij flapteksten; hij corrigeert vertalingen en krijgt een opdracht voor het schrijven van een operette. In 1951 wordt hij medewerker bij *Sonntag*, het weekblad van de Cultuurbond voor de democratische vernieuwing van Duitsland. Hij publiceert hierin zijn eerste literaire teksten, alsmede anekdotes en parabellen. Bovendien verschijnen hierin van zijn hand kritische cultuurpolitieke beschouwingen, die meerdere malen polemische reacties uitlokken. In 1951/52 ontstaan de eerste scènes over oorlog en fascisme, later gebundeld onder de titel *Die Schlacht*.

1953

Ongetwijfeld het belangrijkste jaar in Müllers biografie, zowel privé als politiek.

Op 5 maart overlijdt Joseph Stalin; de socialistische wereld reageert verslagen. Rond het standbeeld van Stalin aan de in opbouw zijnde Stalinallee is het een grote bloemenzee. Overal in de DDR, op straat, in de bedrijven, bij openbare instellingen, worden rouwmanifestaties gehouden. Brecht schrijft o.a. op die dag:

Bij de onderdrukten van vijf continenten, bij hen, die zich reeds hebben bevrijd, en bij allen, die voor de wereldvrede strijden, moet de hartslag hebben gestokt, toen zij hoorden: Stalin is dood. Hij was de belichaming van hun hoop. Maar de geestelijke en materiële wapens, die hij fabriceerde, zijn aanwezig en ook de kennis om nieuwe te maken.

Uit: Bertolt Brecht *Schriften zur Politik und Gesellschaft* (1953)

De gebeurtenissen op 16 en 17 juni zijn mogelijk nog ingrijpender. Constante prijsverhogingen voor de eerste levensbehoeften zorgen voor veel onrust onder de arbeidende bevolking, terwijl er steeds minder levensmiddelen in de winkels te krijgen zijn. Als de regering Ulbricht/Grotewohl een produktienormverhoging van 10% afkondigt slaat de vlam in de pan. Op de op 16 juni vreedzaam begonnen demonstratie tegen de normverhoging klinken plotseling leuzen tegen de regering en geroep om vrije verkiezingen. De reactie van de regering is het ongedaan maken van de normverhoging, maar de gemoederen zijn te verhit om een escalatie van het conflict af te wenden. De algemene staking, die de volgende dag uitbreekt, is voor velen die de socialistische republiek een warm hart toedragen een grote schok: voor hun gevoel staken de arbeiders tegen zichzelf. Grote mensenmassa's zijn op de been, op de Brandenburger poort wordt de rode vlag naar beneden gehaald en verscheurd, hier en daar klinkt het Deutschlandlied op, hetgeen groepen arbeiders weer vergeefs met de Internationale trachten te overstemmen. De revolte wordt door Sovjet-tanks neergeslagen, velen worden gearresteerd en er vinden executies plaats. De regering probeert de revolte af te doen als een provocatie van West-Berlijnse fascistten. Het begrip tussen volk en regering, partij en arbeidersklasse heeft door de gebeurtenissen een grote knauw gekregen.

Heiner leert Inge Schwenkner kennen: een dramatische wending voltrekt zich in zijn leven.

Inge Meyer wordt op 13.3.25 in Berlijn geboren. Haar vader werkt als bode bij het Ulstein Verlag en werkt zich later op tot afdelingschef. Haar moeder stamt uit een Pruisische officiersfamilie. Zij trouwt derhalve beneden haar stand en wordt verstoten. Inge krijgt een harde opvoeding van haar moeder, die gepaard gaat met veel slaag. In 1942 doet zij examen op de Handelsschool, wordt opgeroepen als Wehrmachtsoldate en helpt mee met het binnenhalen van de oogst in Steiermark (Oostenrijk), waar zij regelmatig door de boer wordt verkracht. In '43/'44 is zij secretaresse bij de Solvay fabrieken. Op het einde van de oorlog wordt zij nog opgeroepen als koerierster. De beelden van toen zijn blijvende trauma's geworden. Met de restanten van de Wehrmacht trekt zij zich terug op de Schönhauser Allee (in het huidige Oost-Berlijn) tijdens de allesvernietigende huis-aan-huis gevechten met het Rode Leger. Met haar herdershond ligt zij drie dagen lang onder het puin begraven. Haar ouders hebben de laatste aanval niet overleefd. Als zij haar ouders uitgraaft, probeert zij haar moeders trouwring van haar vinger te halen; dit lukt niet en als zij even later met een kar terugkomt om haar ouders naar een massagraf te brengen, ziet zij dat een buurman haar ringvinger heeft afgesneden.

Onder het puin I

Onder gebulder van ijzeren pijpen sliep ik
Reeds in de greep van moeder aarde
Het kind Moses drijvend in zijn mandje
Tussen riet en branding
Werd wakker toen ergens in het hart van de werelddelen
Rook opsteeg uit open zee
Heter dan duizend zonnen
Kouder dan een marmerhart.

In het midden genomen op zestien voeten liep ik
De eerste passen tegen het stof.

Uit: Inge Müller *Wenn ich schon sterben muss*

Na de oorlog werkt zij bij Siemens Plania, huwt overhaast haar schoolvriend Lohse, van wie zij in verwachting is. Na de geboorte van haar zoon Bernd scheidt zij weer van Lohse, wordt journaliste en leert de impresario van circus Busch, Herbert Schwenkner, kennen. Zij trouwt met hem en het echtpaar verhuist naar Lehnitz bij Oranienburg in de wijk waar de bewakers van het voormalige concentratiekamp Sachsenhausen gehuisvest waren. Twee jaar lang trekt zij mee met het circus Busch en er ontstaat een warme vriendschap met de artiesten. Herbert Schwenkner wordt na deze tournee een van de directeurs van het Friedrichstadtpalast in Berlijn/DDR, waar allerhande evenementen plaatsvinden.

Als zij in 1953 Heiner Müller leert kennen betekent dit voor beiden een bloeiende samenwerking op literair gebied. Tot dan toe heeft Inge voornamelijk kinderversjes geschreven. Dit zal zich verder ontwikkelen tot het schrijven van toneelstukken samen met Heiner, een kinderboek (*Wölfchen Ungestüm*, 1955), een hoorspel (*Die Weiberbrigade*, 1965), een bewerking van Victor Rosows toneelstuk *Unterwegs* (1965) en een groot aantal gedichten van uitzonderlijk hoge kwaliteit die gedeeltelijk posthuum gepubliceerd worden (*Wenn ich schon sterben muss*, 1985).

Voor Heiner is zijn kennismaking met Inge een constante confrontatie met de dood, want zij onderneemt met regelmaat zelfmoordpogingen.

Heiner is werkzaam als redacteur bij het pas opgerichte tijdschrift *Neue Deutsche Literatur*. Hij publiceert hierin literaire kritieken, commentaren, gedichten en korte verhalen. Hij blijft tot 1957 aan het blad verbonden.

Hij schrijft het verhaal *Liedesgeschichte*, waar o.a. ervaringen met zijn jeugdvriendin in worden verwerkt.

1954

Na een vernietigende kritiek van Müller op een eigentijdse roman in *Sonntag* komt het tot een heftige polemiek. Hij wordt als medewerker van het blad uitgesloten. Heiner wordt wetenschappelijk medewerker bij de Schrijversbond gedurende de jaren '54 en '55.

Na de scheiding van Inge trouwt hij met haar en de woning van Schwenkner wordt in tweeën gedeeld: Herbert woont op de benedenverdieping en Inge met Heiner op de bovenverdieping, men treft elkaar in de gemeenschappelijke keuken...

1955

Müller begint aan *Traktor* en werkt hieraan tot 1961. Schrijft het gedicht *Beelden*.

1956

Drie jaar na de begrafenis van Stalin wordt de destalinisatie in gang gezet. Müller heeft in zijn literaire kritieken tot dan toe blijk gegeven van een zeer dogmatische literatuuropvatting. Zijn communistische leidsmannen zijn: Johannes R. Becher (schrijver/filosoof, in 1954 de eerste Minister voor Cultuur van de DDR), Stalin en Lukács. Hij toont zich een literatuur-politie-agent, die zich ook tot achteraf-censuur geroepen voelt.

Op het 4e schrijverscongres wordt 1/3 van de medewerkers van de Schrijversbond ontslagen; onder hen is Müller.

Hij begint aan *Germania Tod in Berlin* en *Die Umsiedlerin oder das Leben auf dem Lande* (naar motieven van Anna Seghers) dat hij in 1961 voltooit. Samen met Inge schrijft hij het stuk *Der Lohndrucker*. In dit stuk geven zij een definitieve vorm aan de stof, waaraan Bertolt Brecht al in '51 was begonnen met zijn *Fatzer*-fragment. Brecht sterft op 14 augustus 1956.

In oktober/november komt het Hongaarse volk in opstand. Sovjet troepen voeren met tanks en artillerie een aanval uit op Boedapest en de opstand wordt neergeslagen.

1957

Müller wordt gedurende de jaren '57 en '58 redacteur bij het tijdschrift *Junge Kunst* (uitgegeven door de Freie Deutsche Jugend, de jeugdafdeling van de Sozialistische Einheitspartei Deutschlands). Hierin verschijnt o.a. de bewerking van John Reeds *Zehn Tagen die die Welt erschütterten*, die hij maakte i.s.m. Hagen Müller-Stahl. Met de premiere hiervan op 21 november is dit de eerste maal dat een van Müllers stukken wordt opgevoerd. In opdracht van de radio maakt hij samen met Inge in de winter van '57/58 *Die Korrektur*; het stuk wordt door arbeiders van het z.g. 'Kombinat' Schwarze Pumpe voor het eerst gespeeld en bediscussieerd.

1958

Müller wordt voor een periode van twee jaar medewerker aan het Maxim Gorki-theater, Berlijn. Schrijft samen met Inge in opdracht van de radio *Klettwitzter Bericht*. Begint aan *Philoktetes*; schrijft het autobiografische *De vader*. In het studiotheater van Leipzig vindt in maart de premiere van *Der Lohndrucker* plaats. Na een proefopvoering van *Die Korrektur* voor arbeiders uit diverse bedrijven maakt hij samen met Inge een tweede versie van het stuk; Hans-Dieter Mäde regisseert het stuk samen met *Der Lohndrucker* voor het Maxim Gorki-theater.

De woning in Lehnitz wordt een trefpunt voor schrijvers (o.a. Peter Hacks die zich in '56 in de DDR vestigt), regisseurs (o.a. B.K. Tragelehn), acteurs en actrices. Er schijnt een nieuwe tijd aan te breken, alles is in beweging. Dit wordt nog eens bevestigd door het succes van *Der Lohndrucker* en de officiële lof die Heiner en Inge krijgen toegezwaaid door Walter Ulbricht op de eerste Bitterfelder-conferentie, waar de cultuur-politieke lijnen worden uitgestippeld. De psychische toestand van Inge verslechtert.

1959

Verhuizing naar Berlin-Pankow waar de intelligentsia van de DDR woont. Enerzijds wil het echtpaar met deze verhuizing dichter bij het theater wonen, anderzijds betekent het een definitieve breuk met Herbert Schwenkner. Het huis in Lehnitz wordt door Schwenkner meteen verkocht. Inge begint zwaar te drinken en de zelfmoordpogingen nemen toe. In zijn *Zelfportret om 2 uur 's nachts, 20 augustus 1959* getuigt Heiner van zijn onmacht haar te kunnen helpen:

Een deur verder droomt je vrouw over haar eerste liefde.
Gisteren heeft ze geprobeerd zich op te hangen. Morgen
Zal ze haar polsen opensnijden of godweetwat.
Zij heeft tenminste een doel voor ogen
Dat ze zal bereiken, hoe dan ook.
En het hart is een groot kerkhof.

Heiner en Inge krijgen voor *Der Lohndrucker* de Heinrich Mann-prijs van de Akademie der Künste. Over de samenwerking van Heiner en Inge doen vreemde verhalen de ronde. Het liefst ziet men Inge als de vrouw naast Heiner, die na voltooiing van zijn stukken nog wat aanwijzingen geeft, waarna Heiner zich dan een ware cavalier toont door er ook haar naam aan toe te voegen: "... zo is het natuurlijk niet (...) Tijdens dagenlange, soms nachtenlange discussies proberen wij de uit-het-leven-gegrepen problemen (uit onze stukken) te verhelderen, en ook de vorm en het verloop van de handeling. Tenslotte kan ik dan verder schrijven waar Heiner is opgehouden en omgekeerd." (Uit het enige interview met Inge Müller, gepubliceerd in het vakbondsblad *Der Bau*, 1960)

1961

De komedie *Die Umsiedlerin oder das Leben auf dem Lande* wordt voltooid en opgevoerd door het studententoneel van de Hochschule für Ökonomie Karlshorst, geregisseerd door B.K.Tragelehn. De tijd blijkt er niet rijp voor te zijn: een paar dagen voor de première is men met de bouw van de Muur begonnen. De opvoering had verstrekkende gevolgen. Heiner Müller hierover:

Ik herinner me nog 1961 met die enorme rel vanwege 'Die Umsiedlerin'; na de opvoering beneden was het meteen duidelijk dat de F.D.J. Tragelehn en mij wilden arresteren, ze hadden een verzoek ingediend, maar de partij moest daar nog haar fiat aan geven. En diegene, die daarvoor verantwoordelijk was, zat in Moskou en hij had gezegd: Om ideologische redenen wordt er niemand gearresteerd. Dat was toen nog een oude spelregel uit de traditie van de communistische partij. Maar goed, we werden dus niet gearresteerd. Toen kwamen al die verhoren en vergaderingen; voor Tragelehn was dat in Senftenberg, omdat hij daar op dat moment een lezing moest houden. Ze hebben hem een hele nacht lang verhoord en ze wilden van hem weten, wie er achter de schermen opereerde, omdat - en dat paste helemaal in die tijd - het wel een samenzwering moest zijn en geen stompzinnigheid. Van onze kant was het pure stompzinnigheid, maar het moest natuurlijk een samenzwering zijn en daar trekt iemand anders aan de touwtjes, het liefst natuurlijk Trotzki helemaal achter in de rij. En Tragelehn kon geen enkele naam noemen, dat was zijn makke en daarom duurde het zo lang en het was voor hem allemaal erg pijnlijk. Hij was toen ook nog erg jong.

Een van de resultaten was toen een gigantische vergadering van de Schrijversbond, waarbij iedereen was opgeroepen tegen Müller stelling te nemen. Dat deden ze dan ook allemaal, van de veteranen tot en met de allerjongsten. Er zaten een paar heroïsche uitzonderingen tussen, Bunge (Hans-Joachim Bunge, assistent van Brecht, na zijn dood oprichter en leider van het Brecht-archief tot 1961 m.o.) bijvoorbeeld; een bijzonder heroïsche uitzondering was Wolfgang Piens, toen chef-dramaturg bij het Deutsches Theater, die opdracht van de partij had gekregen om in zijn verslag te bewijzen, dat zowel stuk als encenering objectief en subjectief contrarevolutionair zou zijn. Subjectief betekende arrestatie: je mocht wel dom zijn, maar als je het met opzet deed... Dat is een beslissend moment geweest. En Piens kwam naar mij toe en zei: Ik moet dit verslag houden, maar ik zal alleen maar bewijzen, dat het objectief contrarevolutionair is, het andere kan en wil ik ook niet doen. Hierdoor heeft hij twee jaar lang problemen gehad, omdat hij zich niet aan de opdracht had gehouden. Dat is heroïsch onder die omstandigheden. Of Bunge, die stond op en zei, hij had het stuk gelezen en de opvoering gezien en die ervaring was voor hem de motivatie om zich aan te melden als lid van de partij. Hij probeerde het op die manier. Waarop de hoogst gedelegeerde meteen zei: Ja, wat is dat voor een warhoofd? Dus hij maakte überhaupt geen kans. Anna Seghers was er ook. En na het belangrijkste verslag stond Seghers op en kwam op ons af, ja op mijn vrouw en mij, en zij gaf ons allebei een hand en verliet toen de zaal. Dat was haar hele bijdrage, verder waagde zij zich niet. Kurella (Alfred Kurella, schrijver/cultuurpoliticus/functionaris bij de S.E.D. m.o.)

bijvoorbeeld hield een hele lange en intellectuele redevoering - hij was een groot intellectueel met een enorme eruditie en cultuurbesef - en zijn resumé kwam hier op neer, dat de tekst cynisch was tot op de allerlaatste regel. En toen kwam het moment suprême: 'In mijn hele leven heb ik slechts twee echte cynici leren kennen' en toen kwam er een hele lange artificiële pauze, allen wachtten gespannen op de namen - 'Radek en Bucharin'.

Dat was zo de atmosfeer. (...) Of deze: er kwam een afdelingschef van het Ministerie van Cultuur aanzetten, hij was te laat en ongelukkigerwijs was er alleen nog maar naast mij een plaats vrij en hij moest daar wel gaan zitten, was een beetje verlegen, omdat wij elkaar al lang kenden. Hij zei: Nou ja, je hoeft niet te klagen, je hebt hier een stadion vol mensen, iedereen is er, ik ben hier ook maar uit hoofde van mijn functie, kort toespraakje houden en tralala. Toen besteeg -ie het podium en hield me daar een woeste toespraak aan mijn adres, heilig verontwaardigd. Ik was een grof stuk vuil en een vertegenwoordiger van Satan op aarde en meer van dat werk. Hij heeft het ook als metafoor gebruikt: het stuk was zoiets als een scherf van de spiegel van de duivel, die onze mooie werkelijkheid misvormde. Toen kwam -ie terug, gaf mij een vriendelijk knikje en ging weer zitten. Bunge sleepte mij later mee naar Hanns Eisler en Eisler had het stuk gelezen en zei: Müller, ik zou dat stuk ook verboden hebben en wel wegens mooimakerij. Dat was zijn manier om met zoiets om te gaan. En toen zei hij: Müller, als u van mij één raad aan wil nemen (...) dan neemt u uw hoed en dan gaat u naar Weigel (Helène Weigel, weduwe van Brecht, directrice van het Berliner Ensemble. m.o.) en als u geen hoed heeft, daarbuiten hangen er een paar en u zoekt er maar een uit.

Ik heb weliswaar geen hoed meegenomen, maar twee dagen later kreeg ik, omdat ik niet naar haar toe was gegaan, een telefoontje van Weigel. Toen ben ik naar Weigel toegegaan en zij zei tegen mij: Wel jochie, ik zal jouw engeltje zijn. Ik heb hier een soort opdracht voor je, Anna Seghers heeft met mij gepraat, jij moet een zelfkritiek schrijven en ik help je wel. Ga jij maar naar het torenkamertje, daar zat Brecht ook altijd en daar schrijf jij maar je zelfkritiek. En toen zei zij mij wat de belangrijkste punten voor een zelfkritiek waren: in eerste instantie dus niets verklaren, je niet verontschuldigen, je bent op ieder punt schuldig, überhaupt schuld, alleen schuld, anders gaat het helemaal niet. En toen ben ik in de toren begonnen met het schrijven van mijn zelfkritiek. Het was Weigels bedoeling mij te engageren. Ze dacht dat dat een zekere vorm van bescherming zou bieden. Dat werd haar toen verboden. Ik heb echt geprobeerd die zelfkritiek te schrijven, ik heb steeds een paar regels naar Weigel toegebracht. Zij zei: Nee jochie, niks verklaren, niks geen verontschuldigen, je bent schuldig en maak je maar niet dik, want Brecht heeft zich dat ook van mij laten aanleunen... Het moest wel een zekere lengte hebben, anders was het niet geloofwaardig. (...) En ik heb natuurlijk veel te veel verklaard en beargumenteerd. Weigel heeft het dan op zeker moment opgegeven en tegen mij gezegd: Jochie, als je niet anders kunt, dan moet het maar zo. En toen heb ik die zelfkritiek ook nog in het openbaar voorgelezen. Deze werd verworpen als ontoereikend zijnde. Het hielp dus allemaal geen zier. (...) Daarbij kwam natuurlijk ook steeds een morele druk, mijn vrouw werd constant bij de partij ontboden, men had haar nadrukkelijk aangeraden zich te laten scheiden, omdat ik toch een onbeschofte hond was. Bij elkaar een ongelooflijke druk. (...) Toen ik mijn lidmaatschapskaart van de Schrijversbond moest afgeven, moest ik naar Otto Braun die secretaris was van de Schrijversbond en de enige Duitse communist, die had deelgenomen aan de Lange Mars van Mao Tse-Tung, hij bezat dus een grote heroïsche biografie. En hij zei dus: Jongen, ik weet dat je het beste ermee voor had, maar je hebt je vergist. En je stuk, als je een goede raad wil aannemen, dat is vullis, haal het tevoorschijn en steek de brand erin. Ik had het helemaal niet, het was al in beslag genomen, officieel in ieder geval. En toen zei hij nog: Als je nog een raad van mij wil aannemen, twee jaar lang zal je van geen hond ook maar één stuk brood krijgen, twee jaar lang zal geen hond ook maar één stuk brood van je aannemen en het beste ermee. Dat was heel erg eerlijk van hem, hij was dat zo gewend, hij wist dat dat twee jaar zou duren. En het duurde op de kop af twee jaar. Dat was bijna een ongeschreven wet. (Tijdens een discussie op de H.M.-Werkschau, W-Berlijn 1988.)

Tragelehn krijgt als voorwaardelijke straf dwangarbeid in een bruinkoolmijn opgelegd. De Müllers komen door de gebeurtenissen in een maatschappelijk isolement terecht. Regelmatig staat de deurwaarder op de stoep, omdat de huur niet bijeengescharreld kan worden. Inge wordt steeds onzekerder, ook omdat zij beseft dat zij niet de dramatische gaven van Heiner bezit. Zij vlucht in de drank en in haar gedichten, die voor haar steeds belangrijker worden. De

identiteit, die zij na de oorlog met veel moeite heeft weten op te bouwen, krijgt door de druk die er op haar wordt uitgeoefend zware klappen te verduren, of, anders gezegd, "... zij lag weer onder het puin" (Christa Tragelehn in een interview met Annet Grössner, 1988).

1962

Onder het pseudoniem Max Messer (Mack the Knife) schrijft Heiner een thriller *Der Tod ist kein Geschäft*. Voor Heiner blijkbaar wel, want hij weet er redelijk wat aan te verdienen omdat het meer dan één keer op de radio wordt uitgezonden. Evenals Brecht is Müller een groot liefhebber van thrillers; het kleinste kamertje in huis is ingericht als zijn thriller-bibliotheek. De depressies van Inge worden heviger en vanaf nu ziet zij helemaal geen uitweg meer. Haar psychiater heeft haar al sinds '59 opgegeven; de oorlogstrauma's, haar verwaarloosde jeugd en het constante gevoel alleen gelaten te zijn, vormen de voedingsstof voor haar manische depressiviteit. Urenlang achtereen speelt zij op haar accordeon die zij in '45 uit het puin had opgevist, teruggetrokken op haar kamertje, totdat zij totaal is uitgeput. De stilte die dan volgt is onheilspellend en als de deur opengebroken moet worden omdat zij geen antwoord geeft, vindt men haar met opengesneden polsen badend in het bloed.

1963

De deur naar buiten wordt weer op een kier gezet: Heiner publiceert drie gedichten in *Forum*, de studentenkrant van de F.D.J.. Ook krijgt hij langs officiële weg een roman aangereikt om te bewerken: *Spur der Steine* van Erik Neutsch. De stof interesseert hem niet, hij werkt er plichtmatig aan; het krijgt de titel *Der Bau*.

1964

Voltooit *Der Bau*. In B.K.Tragelehns woning wordt *Der Bau* in kleine kring gelezen, ook dramaturg/regisseur Fritz Marquardt is aanwezig. Hij oefent zware kritiek op het stuk uit "... en toen was het kleine clubje ongelooflijk kwaad over mijn kritiek. Ik geloof dat het zo rond twee uur 's nachts was, toen opeens als een spook Mijnheer Müller in de deuropening stond, zo ongeveer op het moment dat ze mij het raam uit wilden gooien, de Müller-fans. En Müller vroeg, welke bezwaren ik dan had. Toen heb ik eigenlijk voor het eerst Müller leren kennen." (Tijdens de H.M.-Werkschau, W-Berlijn, 1988) Müller geeft Marquardt gelijk, maar de vreemde spanning die in het werk besloten ligt, is voor Marquardt toch de inspiratiebron om het stuk uiteindelijk in 1980 op de planken te brengen.

Officieel heet het dat Müller in deze tijd een nieuwe bewerking van *Die Umsiedlerin* maakt met als titel *Die Bauern*: niets is minder waar. Müller waagt namelijk een grote gok: bij de premiere in 1961 heeft iedereen die aan de productie meewerkte huiszoeking gehad en zijn alle exemplaren van het stuk in beslag genomen. Dat dacht men tenminste... De autoriteiten gingen ervan uit dat het stuk niet meer bestond. Voornaamste steen des aanstoots was de titel. (Eigenlijk niet vertaalbaar; letterlijk betekent het *De emigrante*, maar in de optiek van die tijd las iedereen *Diegene, die van de DDR naar de BRD vlucht*. Dat laatste kon natuurlijk niet, de z.g. 'Republikflucht' bestond gewoonweg niet.) Müller weet nog een exemplaar van het stuk te achterhalen, verandert simpelweg de titel en daarmee is voor hem de kous af: er kraait geen haan naar.

Heel wat belangrijker is de voltooiing van *Philoktetes*. De behandeling van de taal in dit stuk is subliem, iets wat door geen enkel ander later werk nog wordt overtroffen. Het corpus woorden waarmee Müller in dit stuk werkt is absoluut miniem, hij varieert met de verschillende betekenissen van de woorden en speelt met voor- of achtervoegsels. De jambische versvorm is in beton gegoten en de grammatica is van staal.

Hierna moet iets luchthartigers geproduceerd worden. Hij begint aan de komedie *Herakles 5*, die hij het jaar daarop voltooit.

1965

Der Bau wordt gepubliceerd in het tijdschrift *Sinn und Form* en in hetzelfde jaar verschijnt in hetzelfde blad *Philoktetes*. Hiermee is Müller nog niet gerehabiliteerd, integendeel. Op het 11e voltallige congres van de S.E.D. in december wordt *Der Bau* heftig bekritiseerd samen met de gedichten en liederen van Wolf Biermann. Kort voor de premiere in het Deutsches Theater

Berlin worden de repetities van *Der Bau* door regisseur Benno Besson stopgezet. Pas in 1973, 12 jaar na *Die Umsiedlerin*, zal er weer een oorspronkelijk werk van Müller in de DDR worden opgevoerd.

1966

Inge's gedichten worden in twee bloemlezingen gepubliceerd: *Auswahl 66* en *In diesem besseren Land*. De gedichten getuigen van een chaotische finale. Het zijn apocalyptische beelden van doadvriezende mensen, die hun kapotte kleren met bankbiljetten proberen dicht te stoppen, paarden die door uitgehongerden levend worden verscheurd, lijkenbergen, soldaten die aan lantaarnpalen bungelen, van eenzame mensen, net zo eenzaam en verlaten als Inge zelf. Het is niet waarschijnlijk dat Inge de uitgaven zelf nog bewust heeft meegemaakt, zij was op.

Op 1 juni 1966 is het zover. Heiner komt van een bijeenkomst later thuis dan gewoonlijk (hij kon zijn vrouw niet langer dan drie uur alleen laten) en vindt haar met het hoofd in het gasfornuis. De dood is het gevolg van een overdosis slaaptabletten en gasvergiftiging. De schuld zoekt Heiner bij zichzelf: hij was immers te laat thuisgekomen. Inge kon echter niet meer geholpen worden en ondanks alles was Heiner haar laatste steun.

De nacht zij draagt pantoffels

Van goud en ook van dierenhuid

De dag marcheert in laarzenpas

Die ons de nacht uitluidt.

Als morgenvroeg in het schemerlicht

De spreekw van de dakrand krijt

Blijft jouw gedicht en mijn gedicht

De nacht en wij zijn uitgespreid.

Uit: Inge Müller *Wenn ich schon sterben muss*

Müller maakt een bewerking van Sophokles/Hölderlin *Oidipus Tyrann* en voegt er zijn *Oidipouscommentaar* aan toe. Evenals bij *Philoktetes* is in dit stuk ook sprake van een hoofdpersoonage met een typische, moeilijke manier van lopen, veroorzaakt door een oude wond. Door de verwondingen die Inge opliep onder het puin aan het eind van de oorlog, had zij een eigenaardige gang ontwikkeld, zij hinkte licht.

Heiner leert Ginka Tscholakowa kennen.

1967

Aan het Deutsches Theater wordt *Oidipus Tyrann* opgevoerd in de bejubelde regie van Benno Besson.

Voor het eerst maakt Müller een Shakespeare-vertaling *Wie es euch gefällt* in opdracht van het Schauspielhaus München. De invloed van Brecht op de Duitse taal noemt Müller cruciaal voor een Shakespeare-vertaling. Voor een DDR-publiek, dat verzen te horen krijgt, is Brecht altijd het klankbord. "Het Duitse blanke vers in het drama is altijd gebruikt voor z.g. hogere onderwerpen, voor relatief verfijnde mensen. En als je eens probeert het woord 'arbeider' in een blank vers onder te brengen (merk je) dat dit niet past in een regelmatig blank vers. Doordat er een nieuw soort stof en nieuwe onderwerpen in het theater worden behandeld, ben je ook gedwongen een revolutionair proces in het ritme op gang te brengen." (H.M. in een interview met Eva Walch, 1970)

Müller begint met *Prometheus* naar Aischylos, dat hij in '68 voltooid. Met deze vertaling zet hij zich af tegen 'mooimakerij' van eerdere vertalingen, waarin de tegenstrijdigheden in de tekst vaak worden weggepoetst: "Als het kapitalisme de klassieken als oud papier vernietigt, omdat het niets wil achterlaten, is dat niet ons werk." (Opmerking bij *Prometheus*, 1968). De vertaling is op z'n minst opmerkelijk te noemen.

1968

Schrijft het leerstuk *De Horatiër*, geïnspireerd op Brecht, Livius en Corneille. *Philoktetes* wordt voor het eerst in München opgevoerd (regie: Hans Lietzau).

Berlin worden de repetities van *Der Bau* door regisseur Benno Besson stopgezet. Pas in 1973, 12 jaar na *Die Umsiedlerin*, zal er weer een oorspronkelijk werk van Müller in de DDR worden opgevoerd.

1966

Inge's gedichten worden in twee bloemlezingen gepubliceerd: *Auswahl 66* en *In diesem besseren Land*. De gedichten getuigen van een chaotische finale. Het zijn apocalyptische beelden van doodvriezende mensen, die hun kapotte kleren met bankbiljetten proberen dicht te stoppen, paarden die door uitgehongerden levend worden verscheurd, lijkenbergen, soldaten die aan lantaarnpalen bungelen, van eenzame mensen, net zo eenzaam en verlaten als Inge zelf. Het is niet waarschijnlijk dat Inge de uitgaven zelf nog bewust heeft meegemaakt, zij was op. Op 1 juni 1966 is het zover. Heiner komt van een bijeenkomst later thuis dan gewoonlijk (hij kon zijn vrouw niet langer dan drie uur alleen laten) en vindt haar met het hoofd in het gasfornuis. De dood is het gevolg van een overdosis slaaptabletten en gasvergiftiging. De schuld zoekt Heiner bij zichzelf: hij was immers te laat thuisgekomen. Inge kon echter niet meer geholpen worden en ondanks alles was Heiner haar laatste steun.

1970

De nacht zij draagt pantoffels
Van goud en ook van dierenhuid
De dag marcheert in laarzenpas
Die ons de nacht uitluidt.
Als morgenvroeg in het schemerlicht
De spreek van de dakrand krijgt
Blijft jouw gedicht en mijn gedicht
De nacht en wij zijn uitgespreid.

Uit: Inge Müller *Wenn ich schon sterben muss*

Müller maakt een bewerking van Sophokles/Hölderlin *Oidipus Tyrann* en voegt er zijn *Oidipouscommentaar* aan toe. Evenals bij *Philoktetes* is in dit stuk ook sprake van een hoofdpersoon met een typische, moeilijke manier van lopen, veroorzaakt door een oude wond. Door de verwondingen die Inge opliep onder het puin aan het eind van de oorlog, had zij een eigenaardige gang ontwikkeld, zij hinkte licht. Heiner leert Ginka Tscholakowa kennen.

1967

Aan het Deutsches Theater wordt *Oidipus Tyrann* opgevoerd in de bejubelde regie van Benno Besson.

Voor het eerst maakt Müller een Shakespeare-vertaling *Wie es euch gefällt* in opdracht van het Schauspielhaus München. De invloed van Brecht op de Duitse taal noemt Müller cruciaal voor een Shakespeare-vertaling. Voor een DDR-publiek, dat verzen te horen krijgt, is Brecht altijd het klankbord. "Het Duitse blanke vers in het drama is altijd gebruikt voor z.g. hogere onderwerpen, voor relatief verfijnde mensen. En als je eens probeert het woord 'arbeider' in een blank vers onder te brengen (merk je) dat dit niet past in een regelmatig blank vers. Doordat er een nieuw soort stof en nieuwe onderwerpen in het theater worden behandeld, ben je ook gedwongen een revolutionair proces in het ritme op gang te brengen." (H.M. in een interview met Eva Walch, 1970)

Müller begint met *Prometheus* naar Aischylos, dat hij in '68 voltooid. Met deze vertaling zet hij zich af tegen 'mooimakerij' van eerdere vertalingen, waarin de tegenstrijdigheden in de tekst vaak worden weggelaten: "Als het kapitalisme de klassieken als oud papier vernietigt, omdat het niets wil achterlaten, is dat niet ons werk." (Opmerking bij *Prometheus*, 1968). De vertaling is op z'n minst opmerkelijk te noemen.

1968

Schrijft het leerstuk *De Horatiër*, geïnspireerd op Brecht, Livius en Corneille. *Philoktetes* wordt voor het eerst in München opgevoerd (regie: Hans Lietzau).

Via Erich Honecker (toen partijfunctionaris bij de S.E.D.) krijgt Heiner een verblijfsvergunning voor Ginka Tscholakowa en trouwt met haar. De in 1945 in Stara Zogara (Bulgarije) geboren Ginka werkt vanaf dat moment nauw met Heiner samen. Zij schrijven samen het libretto *Drachenoper* voor de *Lancelot* opera van Paul Dessau (opgevoerd in de Deutsche Staatsoper Berlin, 1969). Vertalingen uit het Russisch en gemeenschappelijke regies zullen volgen. Inval in Tsjecho-Slowakije door de troepen van het Warschau-pact; de Praagse Lente is voorbij.

1969

Schrijft het stuk *Weiberkomödie* naar het hoorspel van Inge Müller *Die Weiberbrigade*. Voor de Staatsoper Berlin schrijft hij *Elektratekst*, een sterk gecompromieerde tekst over het geslacht Tantalos. De tekst is op het brandscherm van de Staatsoper geschreven, dat aan het slot van de opera *Elektra* (Strauss/Hofmannsthal) naar beneden wordt gelaten.

Voor Benno Besson schrijft hij *Horizonte*: een werk dat tijdens de repetities ontstaat. Voor Müller is *Horizonte* het interessantste samenwerkingsproject dat hij met Besson heeft ondernomen, iemand die hij roemt als de grote theatervernieuwer in de DDR na Brecht.

1970

Müller wordt dramaturg bij het Berliner Ensemble. Veel stelt dit in de praktijk niet voor, het is meer een erebaantje. Op een vraag wat hij bij het B.E. of het Maxim Gorki Theater ('58-'60) eigenlijk gedaan heeft, antwoordt hij: "*Er bestaat een anekdote. Brecht en Zuckmayer waren allebei dramaturg bij Max Reinhardt. Ze kwamen elkaar telkens op de dag tegen, dat ze hun geld konden ophalen en soms hebben ze ook briketten mee naar huis genomen, zodat ze konden stoken. Dat was hun enige bezigheid in de theaters die hen betaalden. En zo ongeveer was het bij mij natuurlijk ook.*" (In een interview met Olivier Ortolani, 1985) Door de dramaturgenfunctie proberen de theaters auteurs aan hun huis te binden en in zekere zin is het in dit geval voor Müller succesvol gebleken, want bij het kon in 1973 voor de eerste maal weer een oorspronkelijk stuk van hem worden opgevoerd.

Schrijft *Mauser* als antwoord op Brachts *Massnahme*. Aan het Deutsches Theater wordt het projekt stilgelegd dat Müller had aangezwengeld en waarvoor hij ook de vertaling maakte: *Lumumba oder eine Saison im Kongo* van Aimé Césaire, over de moord op de Afrikaanse politicus Lumumba.

1971

Voltooit *Germania Tod in Berlin*, waar hij sinds '56 mee bezig was. Bewerking/vertaling van *MacBeth*: "*Nadat ik 'Wie es euch gefällt' had vertaald (...) wilde ik eens een Shakespeare veranderen, gewoon zonder concept. En voor dat doel was voor mij 'MacBeth' goed, omdat ik van alle grote tragedies daar het minste mee had. Toen ben ik gewoon begonnen met vertalen en regel voor regel heb ik dan veranderd wat mij zo ter plekke inviel, en daaruit vloeiden dan ook noodzakelijkerwijs andere veranderingen uit voort. Het invoegen van de scenes met de boeren is zeker, nou ja, soms een beetje machinaal gemaakt. Maar ik had geen andere mogelijkheid door het feodale pathos.*" (In een interview met Cristoph Müller, 1975). Het jaar daarop wordt het stuk zowel in de DDR, als in de BRD en Zwitserland opgevoerd.

Samen met Ginka vertaalt Heiner Tsjechow's *Die Möwe*.

Erich Honecker wordt de nieuwe partijleider van de S.E.D.

1972

Schrijft *Zement* (naar Gladkow) over de Russische revolutie, waarin hij de klassieken in het stuk invoegt als illustratiemateriaal bij actuele thema's.

Samen met Ginka Tscholakowa vertaalt hij Alexander Suchowo-Kobylicins *Tarelkins Tod*.

1973

De boycot van Müllers stukken wordt doorbroken met *Zement* bij het B.E.; Ruth Berghaus regisseert, Paul Dessau schrijft de muziek.

Maakt voor Fritz Marquardt de bewerking van von Kleists *Penthesilea*. De repetities in Nederland nemen een half jaar in beslag; het wordt een opvoering die de gemoederen danig beroert. Ook wordt voor het eerst een oorspronkelijk werk van Müller in Nederland opgevoerd:

Philoktetes bij de Haagse Comedie in regie van Kees Coolen, vertaald door Pé Hawinkels. Müller heeft de opvoering gezien en herinnert zich dat de taal hem toen vreemd in de oren klonk (Hawinkels' vertaling is uiterst barok).

1972

1974

Montage en commentaar van *Traktor*. Montage van *Die Schlacht*.

In de DDR is er na het 8ste Partijcongres van de S.E.D. sprake van een cultuurpolitieke dooi. Steeds vaker worden Müllers belangrijkste stukken opgevoerd. Benno Besson heeft de leiding bij de Volksbühne overgenomen. In zijn eerste jaar wordt Müllers vertaling van Shakespeare's *Wie es euch gefällt* in Bessons regie opgevoerd, *Das Laken* (uit: *Die Schlacht*), *Herakles 5*, alsmede het eerste samenwerkingsproject van de regisseurs Manfred Karge/Matthias Langhoff *Prometheus*.

Een geplande 'Werkausgabe' van Müller bij het Aufbau Verlag gaat niet door en het Rotbuch Verlag in W-Berlijn neemt het over. Het eerste deel krijgt de titel: *Geschichten aus der Produktion 1*. In totaal zullen tien delen in deze reeks verschijnen.

1975

Op uitnodiging van de University of Austin, Texas houdt Müller gastlezingen in de Verenigde Staten. Hierna reist hij een half jaar door de USA en Mexico. De professor, die hem uitnodigt, Fred Behringer, regisseert ook de eerste opvoering van *Mauser* in Austin.

Het regisseursduo Karge/Langhoff maakt een indrukwekkende opvoering van *Die Schlacht* aan de Volksbühne.

1976

Müller wordt dramaturg aan de Volksbühne, een functie die hij in naam tot op heden behoudt. Fritz Marquardt regisseert *Die Bauern* aan de Volksbühne; de boycot van het stuk heeft 15 jaar geduurd. In 1978 haalt het Holland Festival de enscenering naar Nederland.

Müller schrijft het gruwelsprookje *Leben Gundlings Friedrich von Preussen Lessings Schlaf Traum Schrei*. Vertaalt i.s.m. Matthias Langhoff Shakespeare's *Hamlet* voor de Volksbühne.

1977

N.a.v. zijn *Hamlet*-vertaling schrijft Müller een commentaar. De titel *De Hamletmachine*, die later bij toeval onstaat, zaait verwarring, het stuk ook. Critici ontwaren in de titel de initialen van Heiner Müller, concluderen hieruit dat *De Hamletmachine* een autobiografisch stuk is, hetgeen door Müller met veel te veel ironie wordt bevestigd, zodat men weer aan het twijfelen slaat. De theaterwereld reageert verbijsterd op het stuk. De reacties roepen herinneringen op aan Beckett's *Wachten op Godot* in 1955. De geplande eerste opvoering in Keulen strandt twee weken voor de première. Een boek van 178 pagina's *Die Hamletmaschine, Heiner Müllers Endspiel* getuigt van de vertwijfeling van de makers. De wereldpremiere (samen met *Mauser*) vindt plaats in St.Denis bij Parijs door het Théâtre Gérard Philippe, de regie is in handen van Jean Jourdheuil. De eerste Nederlandstalige opvoering is de theatrale gebeurtenis van 1981 (samen met *Mauser* door het Trojaanse Paard, Brussel, regie Jan Decorte). Nog in 1985 veroorzaakt Sam Bogaerts een rel met zijn interpretatie *Hamletmachine/Egofiel*. In de DDR is 'het stuk' taboe, de cultuurfunctionarissen willen er zelfs niet over praten. Bij de jubileumuitgave van zijn stukken in 1989 kan men er niet omheen en wordt het voor het eerst gepubliceerd. De toestemming, die het Deutsches Theater krijgt om het samen met *Hamlet* op de planken te brengen, geschiedt in de hoop dat 'het stuk' tussen het grote werk van Shakespeare niet au sérieux genomen zal worden.

De Hamletmachine is een radicale afrekening van Müller met zijn verleden, met zijn positie als schrijver, met de zelfmoord van zijn eerste vrouw, met het communisme en zijn rol erin als intellectueel revolutionair, met de wereldliteratuur, met de filosofie etc. Het is een wanhoopskreet: "Ik ben de typemachine. Ik knoop de strik, als de raddraaiers worden opgehangen, trek het krukje weg, breek mijn nek. Ik ben mijn gevangene. Ik voer de computer met mijn data. Mijn rollen zijn speeksel en spuugbak mes en wond tand en strot hals en strop. Ik ben de databank. Bloedend in de menigte." (Uit: *De Hamletmachine*, 1977) Dertig jaar lang is *Hamlet* een obsessie

Duitsland, België en Bulgarije werden er gepubliceerd. De DDR liet het afbreken

voor Müller geweest, met *De Hamletmachine* wil hij daarmee afrekenen. Hij verklaart dat dit zijn laatste stuk is.

1978

Eerst maakt hij een reis door de Verenigde Staten. Daarna neemt hij het schrijven echter al gauw weer op. Hij begint aan *Kwartet* (naar Choderlos de Laclos) en voor Karge/Langhoff monteert hij het *Fatzer*-materiaal van B.Brecht. *Horizonte* werkt hij om tot *Waldstück*.

1979

Schrijft *De Opdracht* (naar Anna Seghers) om nog eens te benadrukken dat hij in de DDR woont, want het irriteert hem dat hij met *De Hamletmachine* opeens 'salonfähig' in het westen is geworden. Het middengedeelte in *De Opdracht*, 'de man in de lift', schrijft hij naar aanleiding van een onderhoud, dat tussen hem en Erich Honecker had moeten plaatsvinden. In het partijgebouw van de S.E.D. blijft Müller in een gammele lift steken en Honecker ("In gedachten noem ik hem Nummer Een") krijgt hij niet te zien.

Müller ontvangt de Mülheimer Dramatikerpreis voor *Germania Tod in Berlin*. In zijn dankwoord trekt hij van leer tegen het westerse elitaire denken.

1980

Der Bau is gepland aan de Volksbühne; of de voorstelling doorgaat is een heikele zaak. Regisseur Fritz Marquardt vertelt over het beslissende moment bij de generale repetitie, vol met medewerkers, gewoon publiek en partijfunctionarissen: "In 'Der Bau' zegt een arbeider: 'Als ik geweten had, dat ik hier mijn eigen gevangenis aan het bouwen was, dan had ik elke muur volgeladen met dynamiet'. En op dat moment gebeurde überhaupt niets, een diepe stilte heerste (...) Als toen maar één iemand had geklapt, dan... maar niemand heeft geklapt." (Tijdens de H.M.-Werkschau, W-Berlijn 1988)

Samen met Ginka Tscholakowa regisseert Müller voor de eerste maal: *De Opdracht* bij de Volksbühne. Het is de snelste mogelijkheid om het stuk uit te brengen. De ruimte is echter veel te klein voor het stuk en daarom doet Müller het een paar jaar later nog eens over.

1981

Voltooit *Kwartet*. In Bochum zijn Karge/Langhoff neergestreken. Voor hen schrijft Müller de 16 regelige clownerie *Hartstück*.

1982

Regisseert (maar nu alleen) *De Opdracht* in Bochum. De voorstelling bezwijkt bijna onder het decorgeweld van Erich Wonder met zijn vliegende piano's, vuurwerk, sneeuw, regen en een heuse panter. B.K.Tragelehn regisseert hier ook voor de eerste keer *Kwartet*; hij verkrijgt zich echter totaal op de ruimte, met als gevolg dat de tekst nauwelijks is te verstaan.

Samen met Ginka regisseert Müller zijn *MacBeth* aan de Volksbühne. Voor het eerst wordt het monochrome karakter van tekstblokken uitgetoetst (geperfectioneerd in *Hamlet/Maschine*), waarbij de acteurs de gegeven delen tekst met slechts één inkleuring mogen spelen. De pauzes in de tekstblokken liggen vrij. Marquardt hierover: "(hij) heeft met 'MacBeth' een andere sound in het theaterlandschap gebracht, (...) iets wat wij normaliter niet kennen, een andere verhouding tot zinnen (...) Het heeft een muzikaliteit, een bijzonderheid, die geen normale regisseur kan bereiken." (Tijdens de H.M.-Werkschau, W-Berlin 1988).

Stuk zowel als opvoering leiden weer tot een discussie in de DDR, nu aangezwengeld door de F.D.J..

1983

Müller monteert en voltooit voor het Schauspielhaus Bochum *Verkommerde oever Medeamateriaal Landschap met Argonauten* waarvan de vroegste gedeeltes al in '49 ontstonden. Het duo Karge/Langhoff regisseert het stuk met de virtuoze Kirsten Dene als Medea. De voorstelling maakt een triomftocht langs de Europese theaters, waaronder ook Den Haag. Hier heeft het Holland Festival een apart festival gewijd aan Heiner Müller. Voorstellingen uit West Duitsland, België en Bulgarije worden er gepresenteerd. De DDR laat het afweten:

cultuurpolitiek gezien is het een verwarrende tijd, want Müller wordt ook in dit jaar lid van de Akademie der Künste in de DDR.

1984

Robert Wilson maakt voor de eerste keer een voorstelling met teksten van Müller in het Duitse gedeelte van zijn wereldomvattende opera *the CIVIL warS*. Wilson begrijpt niet veel van de teksten, maar door pure fascinatie en associatievermogen weet hij ze in beelden om te zetten. Zijn latere *Hamletmachine* (New York en Hamburg, 1986) roept vertwijfeling op bij de acteurs, omdat ze niet weten wat ze spelen, het dwingt bewondering af bij het publiek.

1985

De in 1983 begonnen vertaling van Shakespeare's *Titus Andronicus* groeit uit tot een herschrijving van het oorspronkelijke materiaal: *Anatomie Titus Fall of Rome Ein Shakespearekommentar*. Het duo Karge/Langhoff regisseert het stuk voor Bochum.

Müller schrijft voor het Deutsches Theater Berlin *Wolokolamsker Chaussee I De Russische opening*. Het stuk wordt gespeeld als voorspel voor Alexander Beks *Winterschlacht* dat erdoor verbleekt. In de komende jaren schrijft Müller in totaal vijf delen van *Wolokolamsker Chaussee*. Het geheel is zijn derde proletarische tragedie (na *Germania* en *Zement*) "... in een tijdperk van de contrarevolutie, dat met de eenheid van mens en machine ten einde loopt." (Opmerking bij *Wolokolamsker Chaussee*).

Naar aanleiding van een knullige tekening van een vriendin van Ginka schrijft Müller in één zin het twaalf pagina's tellende *Beeldbeschrijving*. De oorspronkelijke tekening van een droomvoorstelling verglijdt in een Mülleriaans landschap vol dood en verkrachting. Ginka Tscholakowa maakt voor de Steirische Herbst een opvoering van de prozatekst.

Müller ontvangt de belangrijke Georg Büchner-prijs. In het buitenland trekt hij fel van leer tegen de cultuurpolitiek van de DDR: "... een laffe cultuurpolitiek, laf tegenover de problemen van de eigen samenleving en de grafwachters van de grote Brecht." (In: *Benno Besson oder das Theater des bösen Blicks*, 1985)

1986 In W-Duitsland ontstaat een rel n.a.v. Müllers vertaling van Bernard Marie Koltès' *Quai West*. Müller heeft amper iets veranderd aan de gebrekkige interlineair-vertaling (hij spreekt zelf geen woord Frans!), Koltès is er echter blij mee (hij verstaat amper Duits).

1987

Tot veler verwondering krijgt Müller op 7 oktober de Nationalpreis 1.Klasse voor zijn gehele oeuvre. Het bizarre is, dat hij deze prijs krijgt voor stukken die tot dan toe niet gespeeld of gedrukt mogen worden.

Voor de Shakesparedagen in Weimar schrijft hij de rede *Shakespeare een verschil*. De rede is voor hem een ware bevalling, moeilijker dan het schrijven van een stuk. Reeds vele concepten, die later in zijn *Hamlet/Maschine* zijn uitgewerkt, zijn in deze compacte rede vervat. Müller komt na het laatste gedeelte van *Wolokolamsker Chaussee* in een schrijverscrisis die tot op heden voortduurt. Ensceeneert voor het Deutsches Theater succesvol *Der Lohndrucker* samen met *De Horatiër* (decor Erich Wonder).

Scheiding van Ginka Tscholakowa. Zijn nieuwe levensgezellin is Margarita (Margit) Broich. De in 1960 geboren West-Duitse is actrice/fotografe. In *Hamlet/Maschine* speelt zij de rol van Ophelia.

1989

De voorbereidingen voor de grote Hamlet-enscenering zijn in volle gang; besloten wordt tot een montage van *Die Hamletmaschine* in het projekt.

In Beijing wordt een vreedzame protestdemonstratie bloedig onderdrukt. Müllers commentaar hierop getuigt van zijn ongeloof in elke geïnstitutionaliseerde politieke beweging "*Tegenover de HAL VAN HET VOLK / Het monument van de dode Indianen / Op het plein van DE HEMELSE VREDE / Het tankspoor*" (*Geografie*, 1989).

Op een in november in Berlijn gehouden demonstratie, geïnitieerd door de DDR-intelligentia, houdt Müller een pleidooi voor onafhankelijke vakbonden. Het publiek is alleen maar geïnteresseerd in de 'Wiedervereinigung', verder in niets: Müller wordt weggehoond.

"Fluitconcerten en boegeroep is de - zelden vervulde - droom van een toneelschrijver: er is sprake van uitwerking op het publiek." (H.M. in *Neues Deutschland*, 1989) Een paar dagen later valt door paniekvoetbal van partijleider Egon Krenz de Muur. Van Honecker had hij "nog een eeuw" mogen blijven staan.

1990

In maart, op de avond van de verkiezingen, kankert de Havanna's-rokende en Chivas Regal-drinkende Müller voor zijn grootbeeld Philips kleuren t.v. dat de programma's zijn omgegooid: de thriller *Bullitt* wordt niet uitgezonden. In de uitslag van de verkiezingen is hij niet geïnteresseerd, die heeft hij al voorspeld: in het theater, waar de generale week van *Hamlet/Maschine* begint, incasseert hij de dag erop het meeste geld met afgesloten weddenschappen...

Intussen telt het theater van de Restauratie met zijn twee manieren van spelen, cynisch of nostalgisch, de kakkerlakken achter de vierde wand, of, geïnterpreteerd, het bloemetjesmotief van het behang, bejubeld door een achterlijk publiek en hoofdzakelijk zwakzinnige critici. Als het theater haar beet verliest, bezetten de tandartsen de zaal. Maar dat gaat ons niets meer aan. Groetjes, Heiner Müller.

(Uit een brief aan Erich Wonder, 1986)

Samenstelling, vertaling tekstfragmenten: Marcel Otten

Opmerking van de samensteller

De titels van diverse teksten uit deze biografie zijn in het Nederlands weergegeven als deze reeds in vertaling zijn verschenen. Niet alle publicaties of opvoeringen van Müllers werk zijn opgenomen. Ik heb die eruit gelicht, die belangrijk zijn voor een goed begrip van zijn levensloop. Naast de hieronder vermelde literatuur hebben ook de talloze gesprekken met Heiner Müller, Fritz Marquardt, Alexander Weigel, Blanche Kommerell en Renate Ziemer de stof voor deze biografie geleverd.

Literatuur

- Heinz Ludwig Arnold (Hrsg); *Text + Kritik Heiner Müller*, Edition Text + Kritik, München 1982
- Theo Girshausen (Hrsg); *Die Hamletmaschine Heiner Müllers Endspiel*, Prometh Verlag, Keulen 1978
- Frank Hörnigk (Hrsg); *Heiner Müller Material*, Steidl Verlag, Göttingen 1989
- Heiner Müller; *Gesammelte Irrtümer*, Interviews und Gespräche, Verlag der Autoren, Frankfurt a.M. 1986
- Heiner Müller; *Zur Lage der Nation*, Rotbuch Verlag, Berlin 1990
- Heiner Müller; *Rotwelsch*, Merve Verlag, Berlin 1982
- Verlag der Georg Büchner Buchhandlung (Hrsg); *Ich bin ein Neger*, Diskussion mit Heiner Müller, Darmstadt 1986
- Rotbuch Verlag; *Die Heiner Müller Ausgabe*, 10 Bd., Berlin
- Heiner Müller; *Het eiland van het grote bloedbad*, vert. Marcel Otten, International Theatre Bookshop, Amsterdam 1990
- Inge Müller; *Wenn ich schon sterben muss*, Aufbau Verlag, Berlin/DDR 1985
- Inge Müller/Ella Müller; programmaboekje *Explosion of a memory*, vert. Marcel Otten, De Voorziening, Groningen 1989
- Ulrich Profitlich (Hrsg); *Dramatik der DDR*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. 1987
- Wolfgang Storch (Hrsg); *Explosion of a memory Heiner Müller DDR*, Edition Hentrich, Berlin 1988